

HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİNDE MÜCADELE VE BAŞARI

Referansı vahye dayanmayan birtakım mistik veya mitolojik anlatılar, insanoğlunun hurafe ve menkıbeye düşkünlüğünün de etkisiyle geniş kitlelerce her dönem alıcı bulmuştur.

Resûlullah hiçbir savaşta nasılsa Allah bize yardım eder gibi pasif bir beklentiyle hareket etmemiştir. Aksine bütün tedbirleri aldıktan sonra, Allah'ın yardımına sığınmıştır. Haddizatında savaş meydanında da var gücüyle mücadele etmiştir.

Anadolu İslâm kültürü, popüler dinî edebiyatımızın derin izlerini taşır. Türbeden yatır kültüne, çaput bağlamadan tasavvuf ve tarikat geleneğine kadar hemen her alanda bu izin etkisi görülür. İçi boş menkıbe ve hurafelere büründürülmüş din ve peygamber algısı, vaaz ve irşad adı altında, evlerden camilere, dost sohbetlerinden ders halkalarına kadar hayatın hemen her alanında kendisini hissettirir. Birçok hikâye ve hurafe "vahiy" ya da "hadîs" adı altında nakledilen rivayetlerle ilişkilendirilirken, iddialar İslâm'ın ve onun peygamberinin mümeyyiz vasıfları olarak sunulur.

Referansı vahye dayanmayan birtakım mistik veya mitolojik anlatılar, insanoğlunun hurafe ve menkıbeye düşkünlüğünün de etkisiyle geniş kitlelerce her dönem alıcı bulmuştur. Bundan en çok nasibini alan ise, geleneksel İslâm anlayışındaki Hz. Muhammed (a.s.) telakkisidir. Ona duyulan sevgi bazen

çığırından çıkarılarak içi boş bir hayranlık duygusuna dönüşmüş ve Allah Resûlü adeta mitolojik kahraman haline getirilmiştir. Hz. Peygamber bizim için üsve-i hasene¹ (harika örnek) olduğuna göre, bir beşer olarak onun ibadet hayatı, insanlarla ilişkileri, ahlâkî erdemleri, aile reisliği, eş ve baba olması, sorumluluk bilinci, idareci rolü, samimiyeti, azmi, kararlılığı, sabrı, mücadelesi veya burada zikredilmeyen diğer alanların her birisinde Müslümanlar için pek çok örnek vardır. Sözü edilen alanların hemen her birisi hakkında birçok söz söylenmiştir. Biz bu yazımızda diğerlerine oranla daha az dillendirilen ve bizce ihmal edildiğini düşündüğümüz Resûlullah'ın hayat mücadelesi, azmi ve kararlılığı üzerinde duracağız. Bu konudaki örnekliliğini ise daha çok savaşlardaki tutumu ve verdiği mücadele ile gözler önüne sermeye çalışacağız. Böylece savaşlar dahil en zor anlarda Resûlullah'ın müminler için nasıl bir örneklik teşkil ettiğine değineceğiz.

Resûlullah'ın Savaşlardaki Mücadelesi ve Örnekliliği

Resûlullah döneminde başta Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn olmak üzere irili ufaklı birtakım savaşlar veya mücadeleler yaşanmıştır. Savaşların seyri hakkında an-

latılanların önemli bir kısmı, daha çok sonradan oluşturulan kahramanlık hikâyeleri veya menkıbevi nitelikteki abartılı tasvirlerden müteşekkil bir mahiyet arz eder. Bazı gerçekler veya yaşanan zorluklar olağanüstü anlatılar arasında kaybolup giderken, Resûlullah ve etrafındaki sahabenin verdiği mücadele, adeta abartılı anlatıların gölgesinde kalır. Olağanüstü anlatılar arasında en çok dillendirilen veya dikkat çekenlerden birisi, meleklerin yardım ettiğine dair haberlerdir. Meleklerin fiili olarak savaştıkları iddiasından görünümüne kadar sunulan tasvirler akıl almaz çelişkilerle sunulur. Anlatılanlar bazen öylesine abartılı tasvirlerle dönüşmüş ki, adeta Resûlullah ve beraberindeki Müslümanlar yattıkları yerde savaş kazanmışlar gibi takdim edilir.²

Öncelikli olarak şunu belirtelim ki, Resûlullah'ın katıldığı savaşlar, tıpkı diğer savaşlar gibi fizikî kanunların her iki taraf için geçerli olduğu bir vasatta yapılmıştır. Örneğin Bedir savaşı öncesinde yağın yağmurdan hem Müslümanlar hem de müşrikler etkilenmiştir.³ Hendek savaşı sırasındaki soğuk hava iki tarafı da üşütmüştür.⁴ Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in katıldığı savaşlarda kazanan veya kaybeden açısından önemli dersler olduğuna vurgu yapar ve özellikle onun örnekliliğine dair çarpıcı hususlara değinir. Deyim yerindeyse, adeta onun örnekliliğini üzerinden müminlere mesaj vererek sorumluluklarının gereğini yerine getirmeleri hatırlatır.

Resûlullah hiçbir savaşta nasılsa Allah bize yardım eder gibi pasif bir beklentiyle hareket etmemiştir. Aksine bütün tedbirleri aldıktan sonra, Allah'ın yardımına sığınmıştır. Haddizatında savaş meydanında da var gücüyle mücadele etmiştir. Belâzurî, Hz. Peygamber'in Uhud savaşında herkesten daha çok mücadele ettiğini ve büyük bir metanet gösterdiğini söyler.⁵ Resûlullah aynı mücadeleyi Huneyn savaşında da göstermiştir. Örneğin savaşın başlangıcında müminler bozguna uğrayıp kaçarken, Resûlullah bineğinden inmiş ve dağılan birlikleri toplamak için var gücüyle mücadele etmiştir.⁶

Resûlullah savaş kararı aldığı zaman öncelikli olarak gerekli tedbiri alır, hazırlıklarını yapar, hatta ashabıyla istişare ederek ordusunu hazırlardı. Örneğin Bedir'e vardığı zaman, Hubâb b. Münzir'in de önerisiyle su kuyularını kontrol altına tutacak yerde karargâh kurmuştur.⁷ Kendisine yüksek bir yerde gölgelik.⁸ Orduyu savaş nizamına sokmuş ve düşmana atmak için hem kendi bulunduğu alana hem de siperlere taş toplatıp yığdırmıştır.⁹ Muh-temel bir yenilgi sırasında kaçması için hızlı koşabilen

deve hazır tutulmuştur.¹⁰ Son hazırlıkları yaptıktan sonra orduyu savaş düzenine sokmuş ve Allah'ın yardımına sığınıp zafer nasip etmesi için dua etmiştir.¹¹

Bedir'deki gibi diğer savaşlarda da Resûlullah, gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Allah'ın yardımına sığınmış ve var gücüyle mücadele etmiştir. Keza etrafındaki sahabe de, ondan herhangi bir olağanüstü davranış beklememiştir. Nitekim Bedir savaşı öncesi yolda Kureyş ordusuyla karşılaşacaklarını öğrendikleri zaman, bazıları güçsüz oldukları gerekçesiyle Kureyş'le savaşmanın bile bile ölüme gitmek olduğunu söyleyip itiraz etmişlerdir.¹² Diğer bir ifadeyle ashap nasılsa yanımızda Resûlullah var, onun sayesinde savaş kazanırız gibi bir düşünce taşımamıştır.

Müslümanlar Bedir ve Hendek savaşlarında samimi bir şekilde mücadele edip üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirdikleri için arzuladıkları başarıya ulaşmışlardır. Resûlullah müşrik ordusunun Medine üzerine yürüme hazırlığı yaptığını öğrendiği zaman, düşmanı durdurmak için şehrin giriş noktalarına hendek kazarak engelledi. Ashabı bölüklere ayırıp hendek kazımı için iş taksimatı yapmıştır. Kendisi de onlar gibi bir nefer olarak çalışmalara katılmıştır. Çalışırken ayetler okuduğu,¹³ bazen de kahramanlık şiirleri terennüm ederek müminleri cesaretlendirmeye çalıştığı söylenir.¹⁴ Kimi rivayetlerde Resûlullah'ın toz-toprak içinde kaldığı, üzerine sinen toz bulutları nedeniyle giysilerinin toprak rengine büründüğüne dair tasvirler anlatılmıştır.¹⁵ Ashaptan Sehl b. Sa'd bir anısını anlatırken şunları söylemektedir: Biz hendeği kazıp omuzlarımızda toprak taşıırken Resûlullah şöyle dua ediyordu: *"Allah'ım! Gerçek hayat ahiret hayatıdır. Sen Ensar ve Muhacirlere yardımını esirgeme."*¹⁶ Resûlullah'ın duası üzerine ashabin ona şu karşılığı verdiği söylenir: *"Yâ Resûlellah! Bizler yaşadığımız sürece cihad edeceğimize dair sana biat edip söz verdik."*¹⁷

Çalışmaların yoğunluğu nedeniyle Resûlullah'ın ve ashabin bazen aç kaldığı, hatta namazlarını bile aksattıklarına dair rivayetler nakledilmiştir.¹⁸ Çekilen sıkıntılar birtakım gizemli rivayetlerin dillendirilmesine bile zemin hazırlamıştır. Örneğin Resûlullah'ın üç gün boyunca aç kaldığı, bu nedenle karının neredeyse sırtına yapıştığı,¹⁹ hatta açlığını dindirmek için karnına taş bağladığından bahsedilir.²⁰ Buna mukabil bir taraftan da iki kişilik yemekle seksen, yüz, üç yüz, hatta bin kişiyi doyurduğu ve yemeğin hiç bitmediği gibi iddialar dillendirilmiştir. Keza kimsenin kıramadığı bir taşı onun

kırdığı, taştan çıkan ateş zerrelere Şam saraylarını veya buradaki develerin boyunlarını bile aydınlattığı gibi içi boş hikâyeler anlatılmıştır.²¹

Bu tür rivayetler hendek kazımı sırasında yaşanan sıkıntıların daha sonra abartılı bir şekilde kaynaklara girmesiyle oluşan tasvirler olup gerçeği yansıtmaz. Gerçek olan şu ki, Resûlullah ve ashâbı düşmana karşı mukavemet göstermek için canla başla çalışıp mücadele etmişlerdir. Kimi rivayetlere göre müşriklerin yoğun baskısı nedeniyle Resûlullah peş peşe üç²² (öğle, ikindi, akşam) veya dört²³ vakit (öğle, ikindi, akşam, yatsı) namaz kılamamıştı.²⁴ Hatta hiç namaz kılamadığı günler olduğundan bahsedilir.²⁵ Bir rivayete göre düşmanın çekilmesinden sonra Resûlullah, Bathân vadisinde toplu olarak daha önce kılamadıkları namazları kıldırmıştır.²⁶ Bir başka rivayette ise Resûlullah ve Müslümanlar gündüz namaz kılamadıkları için, bu namazları akşam karanlığı çökmesinden sonra edebilmişlerdir.²⁷ Bu tür rivayetler Müslümanların hangi şartlar altında savaştıklarını ve kazanılan başarıların arkasında nasıl bir gayretin olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.²⁸

Resûlullah ve müminler Uhud ve Huneyn savaşlarında da büyük mücadeleler vermişlerdir. Ancak Uhud'da düşmanın dağılmasından sonra müminler asıl gayeden uzaklaşıp ganimet derdine düşünce, büyük bir bozgun yaşamışlardır. Öyle ki, can havliyle kaçışan Müslümanların çoğu Resûlullah'ı yalnız bırakmışlardır. Keza Huneyn savaşının başlangıcında da müminlerin büyük bir kısmı yine ganimet hırsı veya sayısal çoğunluklarına güvenip asıl gayeden uzaklaşınca benzer bir bozgunla karşı karşıya kalmışlardır. Uhud'daki yenilgi veya Huneyn'deki bozgun sırasında Resûlullah ve bir avuç Müslümanın verdiği mücadele, adeta tüm müminler için büyük bir ders niteliğindedir. Nitekim bizzat Kur'an, Uhud savaşında yaşananları müminler için ders olarak niteler ve asıl gayeden sapmamaları gerektiğini şöyle dile getirir:

"Hiç şüphesiz Allah size verdiği yardım sözünü (Uhud'da) tuttu. Onun yardımıyla müşrikleri yenip yok etmek üzereydiniz. Fakat Allah size çok istediğiniz zafer ve ganimet işaretini gösterir göstermez gevşediniz. Peygamber'in (yerinizi terk etmeyin) emri konusunda

birbirinizle tartıştınız ve onun sözünü dinlemediniz. Savaşta kiminiz ganimet peşinde koşuyor kiminiz de ahreti düşünerek canla başla mücadele ediyordu. Sonunda iyi bir ders olsun diye Allah size müşrikler karşısında yenilgi yaşattı. Bununla birlikte peygamberin emrine itaatsizlik suçunuzu da bağışladı. Çünkü Allah müminlere yardım konusunda çok cömerttir."²⁹

Aslında Uhud savaşının başlangıcında müşrik ordusu dağıtılmıştı. Ancak bozguna uğrayan düşman kaçarken Müslümanlar onları yakalayıp bir şeyler koparabilmek adına ganimet derdine düşünce büyük bir felâkete duçar olmuşlardı. Müslümanlar adeta zafer sarhoşluğuyla ganimet derdine düşünce, toparlanan müşrikler ani bir baskınla müminleri darmadağın etiler. Beklenmedik saldırı karşısında can havliyle kaçışan Müslümanlar Resûlullah'ı bile terk etmişlerdi. Hz. Peygamber onları çağırırsa da kimse dönüp arkasına bakmıyordu. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilir:

"Hani siz (perişan bir şekilde) can havliyle Uhud tepelerine doğru kaçıyor ve dönüp arkanıza bile bakmıyordunuz. Peygamber ise sizi arkanızdan çağırıyordu. (Onu dinlemeyip yerinizi terk ettiğiniz için) Allah sizi öyle bir üzüntü ve kedere boğmuştu ki, ne kaybettiğiniz ganimetleri ne de başınıza gelenleri düşünecek durumdaydınız. Bilin ki, Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."³⁰

Müminlerin çoğu Uhud tepelerine kaçışırken Resûlullah'ın yanında sadece on beş kişi kalmıştı.³¹ Bir rivayette ise yalnız Ebû Talha ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kaldığı söylenir.³² Oysa İslâm ordusu yaklaşık olarak 700 civarındaydı. Müşrikler Resûlullah'ın etrafını sardığı zaman, *'kim benim için kendisini feda edecek?'*³³ diye kaçışan Müslümanlardan yardım istedi. Hatta müşrikleri puskürtenlerin Cennet'e gireceklerini söyleyip onları teşvik etmeye çalıştı, fakat kimse onun çağrılarını aldırış etmemişti.³⁴ Yalnız bırakılan Resûlullah müşriklerin üzerine geldiğini görünce, "Ya Rabbi! Şayet sen dilersen yer yüzünde sana ibadet edecek kimse kalmaz" diye dua ediyordu.³⁵ Hz. Peygamber'i terk etmeyenlerden Ebû Dücâne kalkarıyla onu korurken,³⁶ Ebû Talha önüne geçerek atılan oklara kendisini siper etmişti.³⁷ Sa'd b. Ebî Vakkâs düşmana ok atarken,³⁸ Hz. Peygamber ona ok yetiştirmeye çalışıyordu.³⁹ Mus'ab ve Ebû Dücâne aldıkları darbelerle şehit düştüler.⁴⁰ Resûlullah çok az

sayıdaki samimi Müslüman sayesinde kıl payı ölümden dönmüştü. Hatta İbn Kamie onu yere düşürdüğünde öldürdüğünü sanmıştı.⁴¹ Böylesine zor bir süreçte ölümle burun buruna gelen Allah Resûlü savaş meydanını terk etmemiştir. Aksine kaçanları mücadeleye çağırmış veya savaşmak için teşvik etmiş, fakat birçoğu onu dinlememişti.

Böylesine zor bir süreçte ölümle burun buruna gelen

Allah Resûlü savaş meydanını terk etmemiştir.

Benzer olumsuzluklar Huneyn savaşında da yaşanmıştır. Nitekim İslâm ordusu içerisindeki bazı samimiyetsizler veya henüz İslâm'ı içselleştirememiş olan bedeviler sayısal fazlalıklarına güvenmişlerdi. Örneğin *"Artık sayısal çokluğumuzdan dolayı hiç kimse bize cesaret edip saldıramaz ve galip gelemez"*⁴² gibi sözler sarf etmiştir. Bu nedenle bir an önce Mâlik b. Avf'ın kuvvetleriyle karşılaşıp ele geçirecekleri ganimetlerin hesabını yapanlar vardı. Kazanacakları ganimetlere ulaşabilme hayaliyle aceleci davranan öncü birlikler, pusuya düşürülünce bir anda paniklediler ve kaçışmaya başladılar. Onların kaçışması üzerine ordunun tamamı panikleyip darmadağın oldu ve müthiş bir bozgun yaşandı. Oysa bu savaşta müminler dört kat daha müşrik ordusundan fazlaydı. Müminler panikleyip kaçışırken Resûlüllah bineğinden inerek onlara seslendi. *"Durun, kaçmayın, ben peygamberim, ben yalancı değilim,"*⁴³ *Ey ağacın altında (Hudeybiye'de) bana biat edenler! Nereye kaçıyorsunuz, verdiğiniz sözü hatırlayın"*⁴⁴ gibi sözlerle var gücüyle seslenip onları durdurmaya çalıştı. Ancak tıpkı Uhud'daki gibi kimse onu dinlemiyordu. Hatta kaçışanlar yanındaki bile beklemiyordu.⁴⁵ Kur'an kaçışan müminlerin durumuna değinirken adeta yeryüzünün kendilerine dar geldiğine işaret eder⁴⁶ ve bu durumu şöyle dile getirir:

"... Hani o gün siz sayısal çokluğunuza güvenmiştiniz, ancak bunun hiçbir fayda sağlamadığını görmüştünüz. Hatta yeryüzü size dar gelmişti ve bozguna uğrayıp arkanıza dönüp kaçmıştınız."⁴⁷

Huneyn panikleyip kaçarken Resûlüllah metaneti elden bırakmamış ve oldukça zor anlar yaşamasına rağmen savaş meydanını terk etmemiştir.⁴⁸ Onun ve az sayıdaki samimi Müslümanların amansız mücadelesi sayesinde, dağılan birlikler tekrar toparlandı ve düşman ordusu püskürtüldü.⁴⁹ Böylece Huneyn bozgunu zafere dönüştürüldü.⁵⁰ Kur'an Müslümanların sayıca kalabalık oluşlarına güvenmelerinin yanlışlığına dikkat çekerken şu hatırlatmayı yapar:

Şüphesiz Allah size birçok savaşta ve Huneyn'de de yardım etmiştir. **"Hani o gün siz sayısal çokluğunuza güvenmiştiniz, ancak bunun hiçbir fayda sağlamadığını görmüştünüz. Hatta yeryüzü size dar gelmişti ve bozguna uğrayıp arkanıza dönüp kaçmıştınız."**⁵¹ Allah boz-

gunun ardından Elçisi ve müminlerin kalplerine bir güven duygusu vermişti. Ayrıca görmediğiniz ordular göndererek o müşrik-

lere hak ettikleri cezayı vermişti. **İşte Allah küfürde direnenleri böyle cezalandırdı."**⁵²

Kur'an Resûlüllah'ın katıldığı savaşlarda elde edilen başarı veya yaşanan bozgunun bahsederken, aslında tüm olup bitenin Allah'ın bilgisi dahilinde gerçekleştiğini vurgular. Nitekim Uhud'daki yenilgiden söz eden ayetler, Müslümanların içine düştüğü durumu kendi yaptıklarının karşılığı olduğunu söyler ve şu hatırlatmada bulunur:

"Allah sizi öyle bir üzüntü ve kedere boğmuştu ki, ne kaybettiğiniz ganimetleri ne de başınıza gelenleri düşüncecek durumdaydınız. Bilin ki, Allah bütün yatıklarınızdan haberdardır."⁵³

İlgili ayetlerde yer alan açıklamalara bakıldığında, Kur'an'ın verdiği mesaj son derece açıktır. Buna göre şayet müminler savaşlarda üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirip sırf Allah rızası için mücadele ederse, arzuladıkları zafer veya başarıyı kazanırlar. Diğer bir ifadeyle Allah onlara zafer nasip eder. Fakat beşerî kaygı güdüp asıl gayeden uzaklaşırlarsa, arzuladıkları zaferden mahrum kalırlar. Nitekim Resûlüllah'ın etrafında toplanıp mücadele eden müminlerin kazandığı veya kaybettiği savaşların bu ilkeler doğrultusunda neticelendiğini görüyoruz.

Sonuç

Hiçbir başarı tesadüf değildir. Kazanılan başarı veya yaşanan başarısızlıklar aslında bireyin kendi yaptığının bir karşılığıdır. Bilinçli bir Müslüman önce üzerine düşen sorumluluğu yerine getirip, gerekli çabayı sarf ettikten sonra, Allah'tan başarı dilemelidir. Resûlüllah bu ilke üzerinden hareket ederek müminlere örnek olmuştur. Hiçbir gayret göstermeden yan gelip yatarak Allah'tan başarı dilenmez, kaldı ki böyle bir talebin gerçekleşmediğini bizzat Kur'an ortaya koymaktadır.

Hiz. Peygamber beşerî kanunlar çerçevesinde tüm tedbirleri alıp hazırlık yaptıktan sonra, var gücüyle mücadele etmiş ve zafer kazanmak için Allah'a dua etmiştir. Aslında onun bu tavrı sadece savaşlar için değil, diğer alanlardaki hedeflere ulaşmada da müminler için en önemli örnek niteliğindedir.

Allah inandıkları için durduk yerde Müslümanlara başarı nasip etmez. Ancak müminler inançlarının gereği olarak sorumluluk bilinciyle hareket ederlerse, Allah onları hedefe ulaştırır. Nitekim müminler Bedir ve Hendek savaşlarında söz konusu ilkeler çerçevesinde hareket edip samimi bir şekilde savaştıkları için zafer kazanmışlardır. Fakat Uhud'da dünya menfaatlerini dikkate alıp asıl gayeden uzaklaşınca, Allah onlara zafer nasip etmemiştir. Keza Huneyn savaşının başlangıcında da bir çoğu Allah'ın yardımını göz ardı edip sayısal üstünlüklerine güvenince, hırslarına yenik düşmüşler ve sonuçta kendilerinden çok daha zayıf olan müşrik ordusu karşısında bozgun yaşamışlardır. Böylece asıl gayeden sapmış kalabalıklar yerine inanmış az sayıdaki topluluğun hedefe varabileceği gerçeği gözler önüne serilmiştir. Nitekim Kur'an bu gerçeği dile getirirken; nice az toplulukların daha kalabalık topluluklara galip geldiklerine işaret eder (Bakara 2/249).

Notlar

1. Ahzâb 33/21.
2. Meleklerin yardımının hangi bağlamda olduğu konusunda geniş bilgi için bkz. İsrâfil Balcı, Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahî Yardım Meselesi, Ankara Okulu Yay. Ankara 2014.
3. Taberî, Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk, Beyrut, t.y. II, 269.
4. İbn Hişâm, es-Siretü'n-Nebeviyye, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Mısır 1963/1383, III, 714, 715; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 99; İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ, Beyrut, t.y. II, 66-70; Taberî, Târîh, III, 50-52.
5. Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996/1417, I, 394.
6. Taberî, Târîh, III, 129.
7. İbn Sa'd, II, 15.
8. Vâkîdî, Kitâbu'l-Meğâzî, nşr. Marsden Jones, Beyrut 1984/1404, I, 53, 55; İbn Hişâm, II, 452; Taberî, Târîh, II, 277.
9. Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber'in Savaşları, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981, s. 82.
10. Taberî, Târîh, II, 277.
11. İbn Hişâm, II, 457; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 58; Taberî, Târîh, II, 280.
12. Enfâl 8/5-6.
13. Buhârî, "Rikâk", I.
14. Buhârî, "Cihâd", 161.
15. Buhârî, "Meğâzî", 30.

16. Buhârî, "Rikâk", I; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 126, 127, 129, 130; Bir başka rivayette ise şöyle yakardığı söylenir: "Ey Kur'an'ı gönderen, hesabı hızlı olan Allah'ım! Ahzâbı (çeşitli kabilelerden gelip Medine önünde toplanmış olan Araplar'ı) sen dağıt. Allah'ım! Onları sen hezimete uğrat ve sars" (Buhârî, "Tevhid", 34; İbn Mâce, "Cihâd", 15). Berâ b. Azib Resûlullah'ın kendileriyle birlikte çalıştığını ve vücudunun toz toprak içinde kaldığını belirttikten sonra, onun şöyle dua ettiğini söyler: "Allah'ım, sen olmasaydın doğru yolu bulamazdık. Ne sadaka verir, ne namaz kılardık. Ya Rabbi! Gönümüne güven duygusu ver. Düşmanla karşılaşsak bize direnme gücü ver. Şüphesiz onlar bize karşı haddi aşmışlardır." (Buhârî, "Meğâzî", 30, Dârimî, "Siyer", 19).
17. 30, "Menâkıbu'l-Ensâr", 9.
18. İbn Sa'd, II, 72.
19. Buhârî, "Megâzî", 30; Müslim, "Eşribe", 141.
20. Müslim, "Eşribe", 143; Dârimî, "Mukaddime", 7.
21. Nesâî, "Cihâd", 42.
22. Nesâî, "Ezan", 21.
23. İbn Hanbel, I, 375; Nesâî, "Ezan", 22.
24. Nesâî, "Ezan", 23.
25. Vâkîdî, Meğâzî, II, 472-73.
26. Buhârî, "Meğâzî", 30.
27. İbn Hanbel, III, 26.
28. Buhârî, "Davât", 58; İbn Mâce, "Salât", 6.
29. Âl-i İmrân 3/152.
30. Âl-i İmrân 3/153.
31. Nesâî, "Cihâd", 28.
32. Buhârî, "Fedâil", 14.
33. İbn Hişâm, III, 599; Taberî, Târîh, III, 18.
34. Müslim, "Cihâd ve Siyer", 100; Belâzurî, Ensâb, I, 389.
35. Müslim, "Cihâd ve Siyer", 23.
36. Vâkîdî, Meğâzî, I, 246.
37. Buhârî, "Megâzî", 18.
38. İbn İshâk, Siretu İbn İshâk, thk. M. Hamidullah, Konya 1981/1401, 307.
39. Buhârî, "Megâzî", 18; Vâkîdî, Meğâzî, I, 243.
40. Taberî, Târîh, III, 18.
41. Vâkîdî, Meğâzî, I, 244; İbn Hişâm, III, 598, 599; Belâzurî, Ensâb, I, 390; Taberî, Târîh, III, 17.
42. Vâkîdî, Meğâzî, III, 890.
43. İbn Sa'd, II, 151, 155, 156.
44. Taberî, Târîh, III, 128.
45. İbn Hişâm, IV, 894; Taberî, Târîh, III, 128.
46. Tevbe 9/25.
47. Tevbe 9/25.
48. Dârimî, "Siyer", 7.
49. Taberî, Târîh, III, 129.
50. İbn Sa'd, II, 155; Belâzurî, Ensâb, I, 464.
51. Tevbe 9/25.
52. Tevbe 9/26.
53. Âl-i İmrân 3/153.